

Napkelet és Nyugat

A húszas évek második felétől a Nyugat, a Protestáns Szemle, a Magyar Szemle, a Társadalomtudomány, a Napkelet, az Erdélyi Helikon egyaránt érdeklődött a pályadíjnyertes Németh László írásai iránt. Németh adott is mindegyiknek, látszólag tehát sínre került az ifjú, rendkívüli tehetségű új kritikus. A valóságban azonban egyik csalódás a másik után éri. A Nyugatnak (Osvátnak) nem a tanulmányíró kell, hanem a *Horváthné meghal* „parasztnovella” írója, a többi folyóirat viszont nem elég súlyos, ezenkívül – úgy érzi – szétszórtságot okoznak a művei között, s egy-egy lapszám szerkesztése, az ott megjelent kritikáinak környezete csökkenti vagy éppen tönkreteszi írásainak hatóerejét.

Földessy Gyulának írta 1927. december 24-én: „Ha volna egy olyan magyar szerv, amely a magyar demokrácia s a népet reveláló irodalom szerve volna, nem lenne, csak neki, tollam és tudóm. Így azonban meg kell csinálni, ki kell verekedni! Talán egész íróenergiámat szét pazarlom ebben a harcban, de mi az egy az egész érdeke árnyékában!”¹ Áprily Lajosnak (1928 márciusában) hasonlóképpen üzen: „[S]zeretném együtt tudni mindazokat, akik az örök magyarság mai papjai [...]”. Majd lejjebb: „most egy esszesorozaton dolgozom, mely az európai irodalom nagyjain [...] át Európa problémáit akarja magyar problémává szűrni, s egyben a magyar szellem nagy, Európát szintetizáló hivatottságát bizonyítani.”² (Hogyan is írta Babits 1927-ben *A kettészakadt irodalom* című nagy hatású tanulmányában? „Ha irodalmunk nagy szellemeinek igazi hagyományait követni akarjuk, magyarság és európai kultúra sohasem lehetnek szemünkben ellentétek.”³)

Kényszerűen, de mégsem teljesen kedve ellenére Németh László ezt a szintetizáló és szervező kísérleti pozíciót a nemzeti konzervatív Napkeletnél próbálja meg érvényesíteni. Ez azért is sikerülhetett – legalábbis időlegesen –, mivel Tormay Cecile főszerkesztőnek is szüksége volt a modernitás bizonyos elemeire, hogy még vonzóbbá tegye az egyébként kifejezetten színvonalas tanulmány és kritika rovatot.

1929 végén, a Nyugathoz pártolása idején Németh László azt írta Tormay Cecile-nek, hogy „[e]lgységes irodalmi közvéleményt” akar teremteni, „közös ideálokat fölláttani, s minél szélesebb olvasóréteget kényszeríteni a »nagy irodalom« tiszteletére.”⁴ Ebbéli törekvésének szélesebb körű társadalmi (és politikai) célja is volt: a maga által is sokszor említett „harmadik Magyarország” (máshol: „harmadik oldal”,

¹ Németh László élete leveleiben 1914–1948, szerk. NÉMETH Ágnes, jegyz. GREZSA Ferenc. Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1993, 57-58.

² I. m., 60.

³ BABITS Mihály, *Kettészakadt irodalom: Válasz Berzevicsy Albertnek* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, kiad., jegyz., és utószó BELLA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, II, 173.

⁴ Németh László élete leveleiben, i. m., 83.

amely azonban nem azonos a „harmadik út”-tal) közelebb hozása, irodalmi-szellemi téren való megelőlegezése. Leegyszerűsítve: legalább a kultúrában félretolni mind az uralkodó jobboldali, mind pedig a liberális polgári világlépet és életeszmenyt.

A *Babits Mihály tanulmányai* című Németh-esszé a Nyugatban jelent meg 1929 decemberében.⁵ Ez év tavaszától már javult a viszony Németh és a Nyugat között.⁶ Babits szeptemberben kereste föl, majd fogadta a lakásán. Október végén öngyilkos lett Osvát. Novemberben írja Németh Földessynek: „[A] Nyugat kritikai rovata, úgy látszik, lehetővé teszi számomra, hogy legmerészebb kritikusi álmaimat is megvalósítsam, úgyhogy itt is nagyban készülődöm, viszont a Napkeletben is helyt akarok állni úgy a kritikában, mint szépirodalomban, ha ők ezt összeférhetőnek tartják [...]”.⁷ Azaz, ő maga nem tartotta összeférhetetlennek. Sőt, hálás a Napkeletnek, személy szerint Tormaynak, amiért első regényét, az *Emberi színjátékot* folytatásokban közölte. Helyt is állt a Napkeletben: 1930 folyamán itt kétszer annyi írása jelent meg, mint a Nyugatban.

A valódi cezúra 1931 tavasza: Németh szakít a Napkelettel, mivel Hartmann János másodszerkesztő nem közli két zsidó szerzőről: Fenyő Lászlóról és Gelléri Andor Endréről írt kritikáját; Babits azonnal jelentkezett és tanulmányciklus lehetőségét ígérte a Nyugatban.

A „nemzedéksorozat” záró írása a Nyugatban a *Klasszicizmus?* című értekezés volt.⁸ Bevezetésként azokra a „személyi viharok”-ra utal Németh László, melyek cikksorozatát kísérték fél éven át. Az „új nemzedék” szempontjai ugyanis sem az általa kiemelt íróknak, sem a nem említetteknek nem voltak meggyőzőek: a kihagyottak háborogtak, a kiemelték gyanút fogtak: mit akarhat tőlük a kritikus valójában? Ő maga sem biztos valamennyi téziskísérletében. Mentsége, hogy nemcsak ő siettetett e cikksorozatban, de őt is siettette „a kor depressziója”. Melyben „az író-sors: cselédalkalmazkodás vagy heroizmus”. A heroizmusra ő maga mutatott példát ugyanitt: a kor látványa határozott állásfoglalást kíván és *új esztétika* meghirdetésére ösztönzi.

Húsz év előtt a nagyra törő író »zseni« akart lenni, ma »remekmű«-vet akar írni. A zseni szó kiszorult a dicsőség tolvajnyelvéből, s helyét a mű foglalta el. Ebben az apróságban ott szorong az az új írói szellem, melyre cikkeim támaszkodnak. Ignóus esztétikája annak idején »egyéniesség-esztétika« volt: a szellem szabad mozgása számára keresett igazolást egész a rakoncátlanságig, a mienk: műesztétika, az alkotás törvényei közé zárja az író, s elmegy az írói egyéniesség megtagadásáig.⁹

Íme a Németh László-i állásfoglalás a nagy vitában, amely meg is pecsételte sor-sát és helyét a Nyugatnál és Babits körében. Szembefordult ugyanis az egész Nyugat-esztétikával, nem palástolta ellenérzését az Ignóus-féle ízléssel szemben,

⁵ NÉMETH László, *Babits Mihály tanulmányai*, Nyugat, 1929/24, 692-700.

⁶ Kritikái jelentek meg Illyésről, Kassákról és másokról. Osvát tehát értékelt a kritikáiról Németh Lászlót is.

⁷ *Németh László élete levelekben*, i. m., 82.

⁸ NÉMETH László, *Klasszicizmus?*, Nyugat, 1931/20, 419-424.

⁹ *I. m.*, 421.

végrehajtotta saját „konzervatív” fordulatát. „Az előző kort – írja ugyanitt – megbűvölték a változatok, feláldozta érte a szellemi élet egységét, mi ezt az egységet keressük. [...] Ha az egyéniség-esztétika a fénytörés igazolása volt az irodalomban, a mű-esztétika egy olyan kor irodalmi elmélete, amelyben a szellem nem a tarkaság luxusa többé, hanem tömör fény, amelynek nagy éjszakával szemben kell világoságnak lennie.”¹⁰

Ez már a Tanu beköszöntőjének hangja s programja.

A Tanu felé

Babits már korábban megelégette a sorozat hosszát – valójában persze a nyílt szembe fordulást –, s bár Németh még jó néhány portrét tervezett, abba kellett hagynia. A sorozat – személyes ellentétek is belejátszottak ebbe – megbukott, majd – éppen a Nyugatban – Hevesi András bizonygatta (nem alaptalanul) a nemzedéki csoportosulás képének önellentmondásait.¹¹

Ez már a Babitscsal való szakítás után történt, Németh László nagy keserűségére. A csalódása nagy, ám alkotókedve újra föllángolt.¹² Annál is inkább, mivel a júniusi Protestáns Szemlében megjelent az a Gulyás Pál által írt tanulmány Némethről, amely – lélektani értelemben – az utolsó lökés volt a Tanu felé.¹³ Gulyás „a magyar fiatalság új orientációját” látta benne, mire Németh a következő bejelentéssel válaszolt levelében: „[O]któber 1-jével évente nyolcszor megjelenő folyóiratot indítok, melyet magam fogok írni és kiadni, s ezentúl a szétszórt írásaimat nemcsak gondolatilag, de megjelenésében is rendezettebben, együtt kaphatják meg azok, akiket érdekel.”¹⁴

A személyiség-lélektani hatóokok mellett persze legalább ilyen meghatározóak a szellemi orientációk, illetőleg hatások: a Tanu már régebb óta érlelődött. A kritikus pályakezdés éveiben is látszódtak már az összefüggéseket feltáró, a szintézis igényű tanulmányok – olyasfélék, mint az 1931-es Nyugat-sorozat. Már 1926-ban összefoglaló értékelést adott az erdélyi irodalomról¹⁵, ugyancsak ekkor és itt értékelte a Nyugat húsz esztendejét,¹⁶ 1928-ban sorozatban mérte fel a magyar dráma, a kritika, a líra és a regény éves termését.¹⁷ Meghatározó szerepet kapott a Tanu Németh Lászlója szellemi formálódásában a rendkívüli nyelvismeretének is köszönhető világirodalmi tájékozódás, nemkülönben a szintén rendkívüli befogadó- és koncentrálóképeség. A *Pirandello színpada* című tanulmány például 1927-es, az *André*

---

¹⁰ *I. m.*, 422.

¹¹ HEVESI András, *Az Új Anthológia*, Nyugat, 1932/9–10, 580–582.

¹² „Egy író lehet reménytelen mint ember, s ugyanakkor úszhat a munka örömeiben mint alkotó” – írta az *Ember és szerep*-ben. (NÉMETH László, *Ember és szerep*, Kecskemét, Tanu-kiadás, 156.)

¹³ GULYÁS Pál, *Németh László*, Protestáns Szemle, 1932, 375–388.

¹⁴ *Németh László élete levelekben*, i. m., 105.

¹⁵ NÉMETH László, *Erdély lelke a legújabb irodalomban*, Társadalomtudomány, 1926, 392–401.

¹⁶ NÉMETH László, *A Nyugat húsz esztendeje*, Társadalomtudomány, 1926, 426–430.

¹⁷ NÉMETH László, *Magyar líra 1928-ban*, Erdélyi Helikon, 1928/1, 59–60; Uő., *Magyar dráma, magyar kritika 1928-ban*, Erdélyi Helikon, 1928/3, 229–231.

Gide 1928-as születésű, az Ortega-tanulmányt 1930-ban írta, a Napkeletben futó „Kritikai napló” világirodalmi tanulmányai pedig egyértelműsítik szellemi felkészülésének ez irányú eredményeit. 1928-ban (Párizsban) találkozott először Marcel Proust regénykolosszusával, s mintegy négy esztendő szánt e meghatározó és megalapozó szellemi, etikai és esztétikai élmény feldolgozására. 1931-ben kötelezte el magát végleg a klasszikus görög kultúra mellett. Az *eszmények* („görögös korszak”, „minőségeszme”, „elit” gondolat stb.) érlelődése és formálódása megkövetelte, kikényszerítette az egyszemélyes folyóiratot. S még valami (ebben az értelemben valóban „válságtermék” a Tanu): az ország (és a világ) mély gazdasági, politikai és szellemi válságba kerül a harmincas évek elején.

Németh László 1932-ben úgy lépett ki – miként Babitsnak március 31-i levelében írta – „az író céhből”, hogy létrehozta saját egyszemélyes céhét. Szükségszerű, következetes és rendkívüli szellemi eredménnyel járó elhatározás volt ez.

1932 tavaszán, nyarán valósággal lázban égett. Szokatlanul heves érzelmi hőfok volt ez. Még Németh Lászlónál is. Perdöntő dokumentum a Gulyás Pálhoz írt levele 1932. június 26-án. Egyfelől továbbra is ragaszkodik ahhoz a Nyugat-sorozatbeli hipotéziséhez, hogy az új írónemzedék megszületett, a magyar irodalom nemzedéki váltás előtt áll, a „magyar ifjúság” valamiféle közös nevezőt talált. Sőt azt az érzését sem rejti véka alá – erősen redukálva a problémát –, hogy ő maga a magyar ifjúság: „[V]agyis annak, ami bennem lefolyik, le kell folynia még nagyon sok fiatal emberben. Mint kritikus csodálkozva vettem észre, hogy elütő, fiatal írók mennyire hasonlítottak hozzám [...]. Ma már meg merem fordítani, követelménnyé merem fordítani ezt a csodálatos hasonlóságot: a magyar ifjúságnak, ha becsülettel akar helyállni, bizonyos fokig hasonlítania kell hozzám, ha egyébben nem: szellemi magatartásban, a magatartás etikájában.”¹⁸ Klasszikus Németh László-i szituáció: a Szerep meghódította az Embert. Szabadságvágyat, tisztaságvágyat, egyszersmind – *érzést* fedez fel magában, Ady-üzenetet idéz ebben a Gulyásnak írt levélben: „’aki várni tud’ s ’önénje nem hazug’: nos az én legnagyobb erőm, hogy várni tudtam, in statu nascendi őriztem meg magam harmincéves koromig, a hazug elemeket kiküszöböltem, s szinte lebegve várom, hogy az idő befejezzen.”¹⁹ Az egyszemélyes folyóirat – írja le maga is – „a nagy szerepvállalás”.

Ugyanakkor ugyanebben a levélben számol be nemzedékvíziójának fájó kudarcáról. Azt írja, hogy az általa felkínált kereteket, lehetőségeket, az őrólok szóló kritikáinak „kincseit” nem használták fel, meg se látták, mi a szándéka velük. Másképp kezdtek „mozogni”, mint ahogyan azt csillagpálya-kirajzoló kritikusi fantáziája előrevetítette. A még mélyebb kudarcélménytől saját maga előtérbe emelésével és saját szerepének abszolutizálásával menti meg önmagát. Teljes azonosulása az eszmével, az ideával azonban feltűnő aránytévesztéshez vezet: „Hítem egy ifjú írónemzedékben, s be kellett látnom, hogy ez a nemzedék nem nőtt a hitemig, szégyenszemre elkotródhatok, vagy magam állhatok a világ elé: íme, az új nemzedék. [...] ki kell

---

¹⁸ Németh László *élete leveleiben*, i. m., 110.

¹⁹ *Uo.*

jelentenem, hogy az új nemzedék, legalábbis az az új nemzedék, amelyről írtam, én vagyok.”²⁰ Be kellett látnia – írja –, hogy ez a „bújócska mások háta mögött” (amelyre pedig hosszú éveken át készült) a szellem gyengesége volt, a készületlenség vonakodása. Az idő azonban megköveteli, hogy most előálljon: saját maga írói világát mutatva meg.

Németh László maga is utal ebben a levélben a Tanu születésének színpadias, érzelmileg túlfűtött gesztusaira, illetőleg sarkított megfogalmazásaira; ám a színpadias gesztusokat lehántva, a szikár lényeket tekintve helyesen ítélte meg helyzetét. Ő valóban túlnőtt a korabeli folyóiratok szellemi keretein (s most különösen boldog, hogy szabadon röpdöshet végre „s nem a Napkelet vagy pláne a Nyugat rácsai közt”). Azt mondhatjuk, hogy *rendkívül termékeny tévedése* volt – a Nyugat-sorozatban – ennek a kétségtelen új nemzedéknek a közös esztétikai és morális platform-szituációját feltételeznie. A szóban forgó író-társak aligha érthették meg ezt a kívánalomnak is fölfogható feltételezést, mivel írói ösztönük – természetesen – eleve tiltakozott mindenféle hasonlósági alapon történő besorolás ellen.²¹

Mindazonáltal nem tett le arról – legalábbis ezt hangoztatja –, hogy *közösségben*, egy ideálisnak vélt szellemi műhelyben, egy másoknak is helyet adó folyóirat szerkesztésében vegyen részt. Persze főszereplőként, meghatározó szellemi központként. S úgy, hogy inkább csak kapcsolódjanak, de ne domináljanak a fiatal „tudósjelöltek” (velük is próbálkoznék). Gulyás Pálnak és Gál Istvánnak – még augusztus végén is erről ír. Sőt: „kulturális összeműködésre” is gondolt a szomszéd államok íróival. Bizonyos „súlyos feltételek mellett”, de lehet csatlakozni, be lehet majd lépni a Tanu „munkakörébe” (írja Illés Endrének 1932. október 14-én – az első megjelent szám után²²). Illyés Gyulának arról ír december 13-án, hogy egy-egy író legjobb művéből Tanu-mellékletet lehetne kiadni. Pár hónappal később (1933. márciusában) Szabó Lőrincet hívja megbeszélésre. „Arról van szó – írta –, hogy a Tanu az V. számtól társas folyóirattá alakul át. Illyés, Pap K., Gelléri, Halász G. már bejelentették csatlakozásukat, Tamási rég felszólított egy ilyen alakulásra.”²³ A közös lapalapítási terv azonban ismét kudarcot vallott. Alighanem törvényszerűen így kellett történnie.

Mi mellett tanú a Tanu?

Ez idáig viszont megjelent a Tanu három száma. Fényes szellemi teljesítmény. A sokat idézett beköszöntő helyett figyeljünk inkább az első füzetet záró összefoglalásra. (*A Tanu munkaterve*) Ez ugyanis tisztán mutatja a vállalkozás intellektuális motívumait, illetőleg a Tanu író Németh László kritikusi világképét. A kritika gyakorlását, értelmét nem könyvek hosszú sorának ismertetésében látja, ő „világné-

²⁰ *I. m.*, 112-113.

²¹ Még arra sem hajlottak 1932 februárjában – Erdélyi, Illyés, Gelléri, Szabó, Pap –, hogy Némethtel együtt közösen alapítsanak új folyóiratot.

²² *I. m.*, 130.

²³ *I. m.*, 144.

zetünk alapkérdéseinek” felfrissítését kívánja szolgálni. Célja „nem az ítékezés, hanem a megújulás”. A *mű* „az élet legmagasabb faja”, s az irodalom problémái nem műbe zárt különlegességek, hanem a tudomány és az élet számtalan területén visszatérnek, illetve fölfedezhetőek. A Tanu irodalomszemlélete igen tágas kíván lenni: „a nemesebb alkatú művek méltatásával [...] a nemesebb magatartást akarja továbbplántálni”.²⁴ A múlt ősformáinak kutatásában az a felmutatandó, „ami a korok fölött van. Századunk feladata, mint a fizikában, itt is, a helyi szempontokkal számot vető s tőlük mégis független abszolút koordináták felállítása. A lényegesre kell szorítkoznunk, életünk alapkérdéseit kell kimenteni a helyi fogalmazásból [...]”.²⁵ Külsőbb körökre tekintve a tudományágak között keresi az összefüggéseket, a társadalmi parancsokkal szemben védelmezi a minőséget és az emberi méltóságot, a magyarok „szerepét” keresi, figyeli azon országok életét, „amelyekben az új világ érik”. A Tanu-esszék módszertanáról azt hangsúlyozza, hogy ezek az írások „csomópont”-tanulmányok, „melyekben egyszerre több szál fut össze. Egy-egy kis esszét három-négy irányban is kicsiszolunk, s ugyanaz a gondolat mint motívum a dolgozatok egész során húzódik végig.”²⁶

A Tanu egyes közleményei már a kezdetekkor sem egyazon súlyúak, legjobb darbjai viszont a magyar esszé csúcseit jelentik. Az alábbiakban az első év hat számában azokra a legfőbb témákra figyelünk, amelyek igazolják Németh László Tanu-korszakának fő szellemi és – láttuk: erőteljes – morális törekvéseit.

Németh László nagy ideája, elképzelt orvossága a 20. századi Európa bajaira – amit aztán Tanu-korszakában is oly lázasan kutat az élet sok területén –: a *minőség forradalma*. A világirodalom előtte föltáruló csúcsein ebben az időben két nagyszabású megvalósulását látja a minőség forradalmának: Proustot és a régi görög irodalmat. Számára – lélekemelő módon – mindkét szellemi horizont az általa ideálisnak tartott magyar kultúramodell felé (is) mutat. Éveket töltött (1928-tól 1932-ig) *Az eltűnt idő nyomában* bükkörében. A feladat rendkívüli: franciából intellektuálisan feldolgozni, majd közérthetően, előadásszerűen elmagyarázni a Tanu olvasóinak. Elmagyarázni Proust módszerét, Proust világát és – kétségeinek is hangot adva – Proust jövőjét.

E háromrészes esszének már az első lapján feltűnik a *rokonkereső* szándék és vágy: Proust „a lélek geológiai rétegződését követi”.²⁷ Rögtön eszünkbe juthat a „mélymagyarság” képi, metaforikus megjelenítése Németh László esszéiben: mindig az időbelire fordított geológiai szinonimákkal magyarázza meg, teszi szemléletessé a fogalom tartalmát. Ugyanezen a lapon ezt olvassuk: „A remekmű elsősorban módszer kérdése.”²⁸ Ez a gondolat azonos a „nyugati módszer” oly sokszor említett teóriájával mint a világirodalmi rang egyik szükséges alapfeltételével. Ez ugyancsak vándormotívuma a Németh László-i esszéírásnak. Lenyűgözi Proust motívumkeze-

---

²⁴ NÉMETH László, *A Tanu munkaterve*, Tanu, 1932-1933, 63.

²⁵ *Uo.*

²⁶ *I. m.*, 64.

²⁷ NÉMETH László, *Proust módszere*, Tanu, 1932-1933, 2.

²⁸ *Uo.*

lésének művészete is. „Egy galagonyabokor – írja – más, mint a fiatal leány, akit a galagonyás parkban pillantunk meg, de Proust a fiatal leányok egész sora iránt ugyanazt a gyöngédséget fogja érezni, mint a combray-i oltárra helyezett galagonyaágak iránt.”²⁹ Évtizeddel később jelképes értékű metaforaként tér majd vissza Németh Lászlónál a galagonyaág és a katedrális motívuma, méghozzá Proust és a mélymagyarság-gondolat kapcsolatának és párhuzamának az egyik magyarázó elemeként. És ugyancsak visszatér Françoise, az öreg cseléd, „aki a regénynek talán a legnagyobb alakja: egyszerre a francia nép s a francia történelem: a »félreértett hagyomány«.” Françoise – fejtegeti Németh László – a francia nép jelképes, ugyanakkor esszenciális megtestesítője, „aki kárörömből és hűségéből, gyűlöletből és tiszteletből, kegyetlenségből és gyöngédségből, önzésből és önfeláldozásból összetett olyan, mintha ő volna az a szikla, melyre Franciaország nagysága épült.”³⁰ Úgyszintén visszatér majd Németh Lászlónál a combray-i vasárnap temploma, a „régí székesegyház, melyet évszázadokon át építettek, s úgy őrzi a történelem elvesztett idejét, mint Proust regénye egy életét.”³¹

A Tanu 2. számában (1932. november) egymás mellé kerül a Proust-tanulmány második része és a Korányi Sándorról, a nagy belgyógyászlóról írt esszé. Proustról olvassuk: „Ha a realisták kórboncnokokra emlékeztetnek, akik vesét, tüdőt, májat ismernek csak s azoknak a betegségeit, Proust a klinikushoz hasonlít, aki bonctanilag nem szemlélhető jelekből az egész szervezet életére következtet.”³² A Korányi-esszében ugyanez a metafora bukkan fel, szinte szó szerint: „A kórboncnoknak az ember: máj, vese, tüdő, melyet az életműködések éppen csak hogy összefércelnek. Korányinak azonban az élet egyvalami. Szoros belső miliő, mely a szerveket az élet nagy egységében mossa össze.”³³ Ez a művészi, illetve tudósi szemlélet a maga helyén egyaránt a *gondolkodás minőségének a forradalma*. Proust regényében éppúgy, mint Korányi Sándor szellemi és gyakorlati működésében.

Proust könyvének „utolsó oldalain a kor Ezeregyéjszakájának és Saint-Simonjának nevezi regényét. Mint testében a zsidó és francia vér, úgy keveredett művében keleti mese és nyugati érdeklődés” –, írja Németh László.³⁴ Más szavakkal úgy is mondhatnánk: keleti lélek és nyugati módszer. Németh László summázata: „Proust ennek a világnak a minőség szomjával esett neki.” Korát pedig „a minőség éhségével” ajándékozta meg.³⁵

Az Arisztophanész-tanulmány (1. sz.) szépen példázza a „csomópont”-esszé jellegét, a több irányból összefutó gondolatok összecsiszolásának írói törekvését, de ennél jóval többre is vállalkozik: a görög életérzés megragadásának újabb próbája ez. A görög zsenialitás lényegét a *pillanatnyi képességben* ragadja meg, mellyel hirtelen

---

²⁹ I. m., 5.

³⁰ NÉMETH László, *Proust világa: Naplopó és beteg*, Tanu, 1932–1933, 99.

³¹ NÉMETH László, *Proust módszere*, i. m., 8.

³² NÉMETH László, *Proust világa*, i. m., 95.

³³ NÉMETH László, *Korányi Sándor*, Tanu, 1932–1933, 102.

³⁴ NÉMETH László, *Proust világa*, i. m., 96.

³⁵ NÉMETH László, *Proust jövője*, Tanu, 1932–1933, 157.

és nagyot lehet ugrani a kultúra még magasabb szintjére. A görög színpad, színjátás elemzése *szakmai* kérdés e tanulmányban is, ám egy mélyebb összefüggésrendszerben már „világnézeti” kérdést vet fel: „A görögöktől nem lehet tanulni, a görögöktől kedvet lehet kapni a játékra, nem a hagyományátvételre, hanem a hagyományteremtésre. Joyce, a legnagyobb irodalmi felforgató Odüsszeuszról nevezte el főművét. Ebben van valami jelképes. A görög példa nekem is inkább futurizmust jelent, mint goethei klasszicizmust.” Majd vissza Arisztophanészhez: egy olyan műfajt talált, amely „egyszerre 20. századi, tömegekhez szóló és nagy költészet”.³⁶

„A görögök: a minőség születése” – fogalmazza meg, mondja ki 1934 februárjában a Tanuban.³⁷ A primér élmények persze kissé korábbiak: a harmincas évek elejéről, éppen a *Proust-élmény formába öntésének idejéből*.³⁸ Szophoklészről naplót vezet (1930. december – 1933. február). A görögök példaként és rokon mintaként vonulnak be ideavilágába. Vallomásokot ír róluk. Esztétikai és filozófiai önértékükön túl messze ható, a magyar sorskérdéseket is befolyásolható *parbuzamok* lehetőségét, lelkesítő példázatait fedezi föl bennük. A görögökhöz *személyesen* van köze, folyamatosan úgy érzi, hogy a legszemélyesebb problémáiról szólnak. Nem esztétikai példatárat keres bennük, a *vállalkozó kedvet* tartja a leginkább rokon vonásnak. *Rokonokat, pajtásokat* keres a görögökben. Azt mondja, Szophoklész akárhol üti fel, úgy érzi, róla van szó: „[S] a harmadfélezer éves hősök mintha egymást váltó állapotoknak volnának megafonjai”.³⁹ A görög nép képes volt az *életéből remekművet* csinálni, kis nép létére is változatosan bontotta ki egymást váltó korszakait. „Mi fogott meg a görögségben?” – kérdezi és válaszolja is meg az *Ember és szerep*ben 1934-ben:

Az a rövid út, mely náluk a kezdetlegest a tökéletessel köti össze. Két pont között a legrövidebb út az egyenes, mondja a mértan; de a legszokásosabb a csigavonal, ezt tanítja a történelem. A görögök nem ismerték azt a csigavonalat. Ők nem »fejlődtek«, ők megtalálták. Gyermekszemmel pillantottak a dolgokra, s férfi kézzel fogták meg. Az első csodálkozás és a végleges megragadás náluk elválaszthatatlanok.⁴⁰

A görögségnek ezt a zsenialitását, ennek a szellemnek a mások általi megértését és a megértésen keresztül intellektuális és érzelmi hatását a magyar értelmiség körében Németh László lehetségesnek tartja, sőt az a célja, hogy mindezt a folyamatot elindítsa és segítse. A Kerényi Károlynak írt nyílt levele a Válaszban (1935) erről szól. Azt fejtegeti, hogy a magyarság, mely „vérében keleti, szellemében pedig erősen protestáns nép”,⁴¹ képes érintkezésbe lépni – éppen rokon vonásai révén – a görög hagyománnyal, élővé, hatni tudóvá téve azt. A magyar szellem meg tudta őrizni nyitottságát (hiányzik alóla a civilizáció szigetelő hatása), „épp ezért szaba-

³⁶ NÉMETH László, *Aristophanes*, Tanu, 1932–1933, 21.

³⁷ NÉMETH László, *Görögök vagy a halott hagyomány*, Tanu, 1934, 9.

³⁸ Proust és a görögök az általa történt szellemi feldolgozás fázisát tekintve teljesen egybeestek Németh László tájékozódásában.

³⁹ NÉMETH László, *Szophoklész (Tanulmány és vallomás)*, Tanu, 1932–1933, 207.

⁴⁰ NÉMETH László, *Ember és szerep*, i. m., 135.

⁴¹ NÉMETH László *levele Kerényi Károlyhoz*, Válasz, 1935, 13.

dabban érintkezik benne a mély és a magas”.⁴² Ez a néplélek képes ugyanazt a „közvetlen utat” követni, amely a görögök nagyságának legmeggyőzőbb kifejeződése. (Mondhatnánk: keleti lélek és ógörög módszer.) Kerényi Károly – vélekedik Németh – „a magyar alaktalanságnak – a görög alakot” kínálja.⁴³ Erre az alakváltásra Németh László itteni metafora példája: Nagy Károly szobrászai, akik „ókori mintákat néztek (nézték és félreértették), s a germán lényeket fejezték ki. A megformált idegen vázává vált a formálódó alaktalannak: így lehet támasztéka a hungarológának az ókortudomány s az eszmélődő magyarságnak a befejezett antikvitás.”⁴⁴

1932 nyara: Sátorkőpusztán együtt olvassa Arisztophanészt, Proustot (újra) és Ferdinand Fried könyvét, *A kapitalizmus vége* című tanulmánygyűjteményt. Megragadható és hirdethető rokonságot fedez föl: a minőség reinkarnációját, a minőség forradalmának lehetőségeit. Fried közgazdasági szociológiája felszabadító erővel hat rá: ez is olyan mű, amelyből önmagát olvashatja ki. Olyan mű, amely igazolja egyik legfőbb ideájának elméleti igazságait. A 20. század nemcsak társadalmi forradalomba menekülne (a 19. század dogmatikája szerint); a szellemi forradalom a minőség erejével szeretne kiszabadulni a szintén a 19. századi előítéletek alól. Németh László – Fried e könyve nyomán – reménykedik, hogy létrejöhet a kiegyezés a két típusú forradalom között. Magáénak érzi Fried egy másik téziséét is: „Kapitalizmus és szocializmus: az egymást fojtogató ikrek, egymás kiegészítői és tükörképei.”⁴⁵ És a summázat: „Fried szocializmusa, melyet a minőség forradalma fűt, noha a tömegekért küzd, a tömegekben lappangó egyéni változatokat, az »emberi minőség«-et akarja termelésben és életben felszabadítani.”⁴⁶

Ugyanebben a számban, az Ortega-tanulmányban jelenik meg a „lappangó jobbak”, az „értékes elit”, az „új nemesség” kívánalma is, amely a következő Tanufüzet élén, már mintegy vezércikként fogalmazódik meg. A vállalkozást, a személyes példát már mint morális kötelességet értelmezi: „nemes, aki kötelezi magát, [...] magatartás és akarat új lovagrendjébe akar tartozni, s nem ismer privilégiumot, mely a történelmi feladat és a személyes példa alól felmentené”.⁴⁷ Vezérmotívumként szerepel a 3. számban is a minőség forradalma, melynek az emberi munka, a vállalkozás és a társadalmi hasznosság szempontjai szerinti tartalma is pontosan körvonalazódik.

A később a „harmadik oldal” néven (másfelől a „harmadik út”, a „harmadik-utasság” fogalomkeveredés nyomán) a viták keresztüztüzebe került Németh László-i koncepció egyik őstípusa pedig a *Cahier de revendications*-ban bukkan fel: „Európára [...] áldás volna, ha a marxizmussal szemben, mely a jövőtlen fasizmusok fölött óriási elméleti fölényben van, a minőség forradalma lobogna fel Európa másik olda-

---

⁴² I. m., 14.

⁴³ I. m., 15.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ NÉMETH László, *A kapitalizmus vége*, Tanu, 1932–1933, 28.

⁴⁶ I. m., 34.

⁴⁷ NÉMETH László, *Új nemesség*, Tanu, 1932–1933, 65-66.

lán.”⁴⁸ Curtius és a Die Tat vitájával kapcsolatban⁴⁹ a „szellemi tehetetlenség két mai fajja”-nak, a merev tegnap-védés, illetőleg a politikai hullámmászás játékszerévé válás veszélyeire hívja föl a figyelmet.

A marxi szocializmussal, valamint a faszizmussal *A huszadik század vezéreljenségei*-ben néz szembe, részletesen taglalva e két szellemi és politikai irányzat terjedésének nemkívánatosságát.⁵⁰ A 6. Tanu-füzetben található a Németh László-i ideológia akkori szintézisének tekinthető *Világnézet* című sorozat, ahol tizenkét levélben fejt ki véleményét a marxista elmélet és gyakorlat ellentmondásáról, a vallásos érzés fontosságáról, minőségszocializmusa értelmezéséről s – igen részletesen és többször is – a faszizmusról, valamint a bolsevizmusról.⁵¹

1933 tavaszától számíthatóak azok a jelentős Németh-tanulmányok, melyekben a reformelképzelések már nem elsősorban mint az ideológiai, politikai és morális szempontok függelékei, „melléktermékei” jutnak szerephez, hanem a *társadalmi gyakorlat* fő kívánalmaiként. Az *Új politikában* (amely *A reform* című átfogó tanulmány gondolati előzménye) az a mögöttes folyamat is érzékelhető, amely arról tanúskodik, hogy egyre sürgetőbbnek érzi társadalmi reformerként a „mozgalom”-ban cselekvő „új nemes” magatartás következetes képviselőjét. Minthogy sem a marxi szocializmustól, sem a faszizmustól „nem várhatunk sok jót” – fejtegeti -, „*Új politikára* van szükség, mely éppolyan magas rendű irányítója lehet a kornak, mint a 19. századé volt a demokrácia”.⁵² Olyan tervgazdaságot javasol, amely felszabadítja az emberi alkotókedvet, olyan tervgazdaságot, amelyben „a magántulajdon helyébe a munkabizomány lép”, ahol „a ’birtokos’ felelős a közösségnek [...], de megőrzi a nagy kollektív kereten belül egyéni függetlenségét [...]”. Meg kell fékezni a bürokráciát, az „alárendelt” társadalmak (a korabeli magyar mellett a „szocialista” és „fasiszta” társadalmak) helyett a „mellérendelés művészetét” kell megvalósítani.

Egy világban, ahol gép és emberi lelemény munkája közt egészséges értékviszony alakulna ki, újra felvirradna napja a minőségnek [...]. Az életmód átalakulna: a kertek felemelnék a földművest; a minőségmunka az iparost. Az emberi életben több helye volna az idillnek, s nagyobb lehetősége a művészetnek. A lélek, melyet az utolsó száz év építkező zavara elkábított, ráérne végre önmagával foglalkozni.⁵³

Íme, a feltételes módba helyezett minőségszocializmus Németh László-i modellje!

1933 közepére tehát nemcsak a „szorongó tájékozatlanság” oldódik, de kialakulnak a némethi ideológia, metapolitika és – részben – társadalomreform azon lényeges elemei, melyeknek képviselőjében és érdekében megindítja a „mozgalom” offenzíváját.

---

⁴⁸ NÉMETH László, *Európa földrengéstérképéhez*, Tanu, 1932-1933, 162.

⁴⁹ E folyóirat publikációi minden bizonnyal hatottak Németh László ideológiai arculatának formálódására.

⁵⁰ NÉMETH László, *A huszadik század vezéreljenségei*, Tanu, 1932-1933, 215-225.

⁵¹ NÉMETH László, *Világnézet*, Tanu, 1932-1933, 339-353.

⁵² NÉMETH László, *Új politika*, Tanu, 1932-1933, 310.

⁵³ *I. m.*, 311-312.

1933 tavaszán a Tanut számos cikkben értékelte a magyar szellemi élet figyelmesebb része. A vélemények többsége dicsérő (sőt elragadtatott volt); Németh László azonban nem ezekre figyelt igazán. Hanem arra, hogy a januári Korunkban „az irodalom fasisztájá”-nak nevezték,⁵⁴ a Nyugatban Babits elfogult és kegyetlen bírálata volt olvasható,⁵⁵ s ami különösen fájdalmas volt számára: Pap Károly, a jó barát ugyancsak a kétkedők kissé lekezelő véleményének adott hangot.⁵⁶ Ehhez járult még a Szekfű Gyula szerkesztette Magyar Szemle bírálata.⁵⁷ Németh László megrendült és felháborodott: Babitscal az *Ember és szerep*ben számolt le kíméletlenül, Pap Károly cikkét a Tanuba helyezett külön lapon utasította el élesen, a Magyar Szemlét Babits-szolgálatlással vádolta meg.

1933 azonban nemcsak a személyes sérelmek, de az európai politikai légkör feszültté válásának, a magyar belpolitika jobbra tolódásának, a népi mozgalom szerveződésének az ideje is volt. Németh László ősszel Debrecenben időzött – itt írta meg híres politikai kátéját. A szellemi élet legjobbjait Illyés Nyugat-beli *Pusztulása* hozta lázba.

A Gulyás Pál–Németh László-levelezést tanulmányozva feltűnik, hogy 1933 végétől a Tanu-problémák, amelyek 1932 nyaratól a központi helyet foglalták el a levéltémák között, most a perifériára szorulnak, sőt lassanként el is tűnnek. Németh László megérezte, rájött arra, hogy a magyar szellemi közélet serkentésére az ő egy-személyes hősiessége nem elegendő, nem célravezető. Sem saját szellemi és morális önvédelme, sem a tágabb közösség tekintetében. Ismét szervezkedik tehát, új folyóirat alapításán gondolkodik. A Gulyás–Németh–Fülep szerkesztői hármas ötlete az 1933. december 24-i levelében vetődik fel először. A debreceni „fiúk” bátorítják, s 1934. január 6-án – Gulyásnak írt levelében – bejelenti, hogy őszig még csinálja a Tanut, majd összeolvasztja a megszületendő Válasszal, amit addig Gulyásnak kell (majd) szerkesztenie. Pár héttel később Fülep Lajost is felkéri szerkesztőnek. (Február 2.) Ugyanebben a levélben körvonalazza a tervezett új folyóirat célját: „[L]egfőbb feladata épp azoknak a magyar sorskérdéseknek a részletezése s rendszeres feldolgozása”, melyeket az utóbbi időben éppen Fülep vetett be a köztudatba. Németh László – ismét előtérbe kerülve veszélyt látó képzelete – úgy érzi, ez a vállalkozás „egyike az utolsó kísérleteknek [...], hogy a szétfoszlott magyar öntudatot a támogató szervezet fölött visszaállítsa”.⁵⁸ Pár nappal később, február 8-án írja:

Azt hittem, már végképp Tanu maradok; volt ebben talán egy csipet durcásság, visszautasított barátság is. Az utolsó hónapokban olyan ijesztő romlását látom a magyar szellemi életnek, hogy úgy érzem, minden szégyenkezést, büszkeséget félre kell tennem; [...] Most már

⁵⁴ [BÁNYAI László] SZÓKE Pál, *Az irodalom fasisztája*, Korunk, 1933/1, 78-80.

⁵⁵ BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, Nyugat, 1933/3, 186-189.

⁵⁶ PAP Károly, *Németh László és a „Tanu”*, Nyugat, 1933/10-11, 646-649.

⁵⁷ GYÓRY János, *Új magyar folyóiratok*, Magyar Szemle, 1933/9, 52-54.

⁵⁸ *Németh László élete levelekben*, i. m., 161-162.

nem nemzedéklapra, hanem munkalapra gondolok; a magyar szellemi élet iszonyú munkahátralékához keresek munkásokat.⁵⁹

Ez a döntés és belátás átalakítja a Tanu tematikáját is: az 1934-es számokkal, valamint a tavasszal induló Válasszal, a rádióban vállalt fontos szereppel és nem utolsósorban az Új Szellemi Front eseményeivel Németh László a népi írói mozgalom fő sodrába kerül.

1934 elején Fülep Lajoshoz ragaszkodik a leginkább. Hosszú leveleiben lelkes és lelkesít. Buzdít és kér, javasol és terveket sző: az organizátori szerep teljes energiával működik ismét. Fülepet, a nagy Tanu-barátot amolyan szellemi főtanácsadónak képzei el a Válasznál, aki elsősorban „a magyar sors és magyar művészet” kérdéseiben kapna fontos szerepet. Gulyás Pállal hasonló intenzitású levelezést folytat; szervező ereje teljében van: levelei a szerkesztői ötletek, tervek valóságos tárházai. Fülep eleinte lelkes támogatója a folyóirat-indításnak. Németh még azt is elnézi neki, hogy verseiről megírja: azoknak semmi közük a költészethez, s tervehalmazó lendülete a debreceni Ady Társaságra is kiterjed: a Társaság „a Tudományos Akadémiát helyettesítene”.⁶⁰

A Válasz programadó bevezetőjét Németh László írta. Ugyanazzal a metaforával indít, melyet leveleiben (önéletrészében) már többször említett: a nemzeti öntudat elborulása, a magyarság amentia betegsége a sürgető ok. A fő cél pedig, „hogy a magyarság önismeretét fejlessze, európai tájékozódását tökéletesítse, a fiatalokat munkára sarkallja, a kisebbségi sorban élő magyarokat magyar hídfőkké szervezze.”⁶¹ Ő maga – *A magyar élet antinómiái* című tanulmányát leszámítva – kritikákkal vesz részt a Válasz életében 1934 folyamán. Nagy levelezést folytat a szerzőkkel és a leendő, megnyerendő szerzőkkel (pl. Szekfű Gyulát is szívesen látná a Válasznál), mégis, látszik, hogy figyelme és ereje erősen megoszlik. Egyik levelében ki is mondja, hogy az ő „igazi lakása” a Tanu (ápr. 16.);⁶² de nem sokkal előbb (ápr. 3.) először közli a sok mindent új megvilágításba helyező hírt, információt egy Gulyásnak írt levelében: „Illyés most ír nekem, hogy a rádió teret akar adni a »magyarság megmentése« problémának, s ő szeretné, ha az új nemzedék fellépését én irányítanám.”⁶³ A kommentár némileg ironikus a levélben, ám látszik, hogy Németh László organizátori szereptudata és teremtő aktivitása új és hatalmas ingert, kihívást kapott. Sajátos szerkesztői állapot kialakulása veszi kezdetét: a Válasz számára kéziratokat kérő levelezésben rendszeresen megjelennek a rádió számára szánt előadásokra buzdító kérések. Fülep Lajosnak április 12-én jelzi először rádiós lehetőségét, majd június 15-én részletesen is szól erről – már az ajánlat elfogadása után.⁶⁴

---

⁵⁹ *I. m.*, 162-163.

⁶⁰ *I. m.*, 178.

⁶¹ A Válasz megszületésének szellemi történetét a Tanu júniusi számában közölt rövid írásában is közzétette. (NÉMETH László, *Válasz = Válasz 1934–1938*, szerk. és utószó SZÉCHENYI Ágnes, Bp., Magvető, 1986, 7.)

⁶² *Németh László élete leveleiben*, i. m., 183.

⁶³ *I. m.*, 178.

⁶⁴ Kozma Miklós felkérésére vállalta el a lektorságot, azzal a céllal, hogy „nemzetnevelő” programját kifejthesse. A nem csekély tiszteletdíját kiadóvállalat alapítására kívánja fordítani.

Újabb szervezői szerep: a rádióban

Németh László a *Sznobok és parasztok* című, a népi–urbánus vita kirobbanásának idején írt (1934. március 29-én megjelent) távlatos, tiszta, és nagy jelentőségű újságcikkének köszönhetően, hogy Kozma Miklós, a rádió vezérigazgatója fölfigyelt rá. E cikkében Németh modellt formázó érvénnyel mutatott rá arra, hogy ez az ellentét a legnagyobbakban mindig – tehát már évszázadokkal korábban – fel tudott oldódni, „s az európai látókörű magyar az, akiben hazai sors és hazai jelleg a legnagyobb lélegzetvételhez jutott”. Kozmának éppen egy „európai látókörű magyar”-ra volt szüksége a rádió nemzetpolitikai jelentőségének növelésére, a magyar kultúra értékeinek népszerűsítésére. Németh Lászlót pedig az első perctől kezdve fűtötte – újra és újra – az szervezői szenvedély. Azonnal szervezkedni kezd, levelezésében ez jól nyomon követhető. Fülepet is többször kapacitálja –, eredménytelenül. Előbb (júliustól) lektor, irodalmi tanácsadó, majd november 1-jétől (egészen 1935. április közepéig) a „próza lektorátus” vezetője.⁶⁵ Mindeközben éles hírlapi csatákat vállal („különítményes” per, „őstehetség”-vita, *A magyar élet antinómiái* stb.)

Hamarosan megírja programadó nagy esszéjét: *A Magyar Rádió feladatai*.⁶⁶ Országos és európai összefüggéseket tár fel, a magyar jelenkortörténet és társadalmi kérdések kerülnek újra terítékre. Fő törekvése a nemzeti öntudat élesztgetése – mint valójában minden fontosabb írásában ez időben. *Közös vállalkozásról* beszél a rádió szerepét értelmezve, műsorfolyamokban gondolkodik, folyóirat-szerkesztői logikával közelít az egyes fő témákhoz.

Még 1934 nyarán írta a *Rádió és népművelés* című cikkét a Budapesti Hírlapba.⁶⁷ Elsősorban a műsorszerkesztés felelősségét emeli ki, hiszen a falusi, a paraszti kultúra egyik legfőbb bomlasztója éppen maga a rádió. Meg kell tehát adnia ennek a betegségnek az ellenszerét, ellenszérumát. Számos ideát vet fel ebben az írásában is, fontosnak tartja a *műveltség* fogalom értelmezését. Tömören azt mondja, hogy a műveltség „nem tudás, hanem szenvedély”. Méghozzá a tájékozódás és az önalakítás szenvedélye. A népművelés sem mérheti kanállal az ismereteket, a tudományt; azt kell elérnie, hogy a népben fölkelte az önalakítás szenvedélyét. December 1-jén interjú jelenik meg vele a Magyar Útban, melyben ekként foglalja össze rádiós céljait:

Elgondolásom: nemzetnevelő terv szerint összeállítani a műsort. Nagy előny, hogy decembertől kezdődőleg két műsor lesz, Budapest II. komoly műsort fog adni. Oda szeretnénk szoktatni a magyar írókat is, akik eddig nem szoktak rádióban szerepelni; akarom, hogy a műsorszámokat ne öletszerűen válogassák össze, hanem a legtöbb előadás felkérésre történjék, és egy nagyobb tervbe illeszkedve szolgálja a magyar önismeretet, az ízlésnevelést és az Európában való tájékozódást.⁶⁸

⁶⁵ 1934. június 28-án diadalmasan írja Gulyás Pálnak: „a rádiót megvágtam havi 500 P-vel”. (*Egy barátság levelekben: Gulyás Pál és Németh László levelezése*, szerk. és jegyz. GULYÁS Klára és G. MERVA Mária, utószó GULYÁS Klára, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1990, 103.)

⁶⁶ NÉMETH László, *A Magyar Rádió feladatai*, Tanu, 1934, 197–222.

⁶⁷ NÉMETH László, *Rádió és népművelés*, Budapesti Hírlap, 1934. aug. 29., 5.

⁶⁸ SZ. VERES Jolán, *A magyar irodalom műhelyeiből: Beszélgetés Németh Lászlóval*, Magyar Út, 1934. dec. 1., 11.

A Budapesti Hírlap karácsonyi számában már az új műsorszámok konkrétumait ismerteti – s utólag is azt mondhatjuk: rendkívüli teljesítmény mindez, Németh László legjobb szervezői („organizátori”) képességeit mutatja.

Nemzedéktársaival ugyanakkor – ismét – elégedetlen: „Be kell vallanom – mondja ugyanebben az interjúban –, hogy csalódtam. Ettől a nemzedéktől én nyakig ülhetnék itt benn a szégyenben. Bízhatnak, hogy tartsak ki az utolsó lehetőségig, de az ő lehetőségük elég messze jár tőlem.”⁶⁹ Ugyanakkor már önmagával, új vállalkozásainak, szerepeinek a következményeivel is számot vetett. Úgy fogja fel Válasz- és rádióbeli szervező szerepét, mint első mozdító erőt, amely életre kelti a szellemi műhelyeket; rövid ideig működteti is, majd átadja az arra érdemeseknek.

A rádió belső viszonyai – Kozma Miklóst belügyminiszterré nevezte ki Gömbös –, Németh László alkati adottságaiból fakadó új és új szerepvállalása, valamint a hazai politikai miliő együttesen vezetett oda, hogy 1935 áprilisában a Válasz után a rádiót is otthagyja.

Tanu és „mozgalom”

Várja azonban a Tanu. Ám ez a Tanu már sokban különbözik a kezdeti időktől: a szívet elöntötte a „mozgalom”. Németh visszatért ugyan a Tanuhoz (persze eddig sem szakadt el tőle, csak éppen más főszerepeket vállalt), de behozta a folyóiratba – már 1933 végétől – az idősebb magyar sorskérdések megfogalmazását.

1934-ben írta meg – például – a sztálinizmussal és a bolsevizmussal szembeni legkiérleltebb leszámolását. A *Marxizmus és szocializmus* című vitairatában azt fejtegeti, hogy a marxista ideológia (összetevői és szelleme révén) „polgári” irányzat; egy bukott polgár meghasonlása a polgársággal. 19. századi képződmény, társadalmi forradalomban gondolkodik, ideológiája, filozófiai tézisei nem segítenek az élet nagy bajain. A szocializmus *marxizmus nélkül* viszont életszerű. „A marxizmus bűnei a szocializmus ellen: szellemi nyűgévé lett a mozgalomnak; elriasztja tőle a kor vezérszemléit, s elzárja a kor vezérszemléitől a mozgalomba kerülteket; bukott polgárokat ültet a munkásság nyakára [...]”⁷⁰

A Sztálin-jelenséget megvilágító esszé tanulmány (*Sztálin: Les questions du léninisme*) a korszak egyik legfontosabb politikaelméleti írása, még akkor is, ha Lenin szerepét – nyilvánvalóan – idealizálja. Lenint nagy politikusnak tartja, aki a marxizmust csak mint alkalmas eszközt fogadta el, „de ez alatt az orosz valóság ült”, a bolsevik párt mögé tudta állítani „az orosz nép homályos követeléseit”.⁷¹ Ezzel szemben Sztálin skolasztikus, számára a fő igazodási pont az „Írás”, összekeveri „a nyelvet a világgal”. Sztálin neve „nem egy ember neve, hanem az emberi természet és hagyomány nagy forrásaitól elszakadt konokosság”.⁷²

⁶⁹ *A magyar jövő útja: Céllok és emberek: Elmondja Németh László, a Magyar Rádió irodalmi tanácsadója*, Budapesti Hírlap, 1934. dec. 25., 33. és 36.

⁷⁰ NÉMETH László, *Mozgalom: Marxizmus és szocializmus (Válasz nyílt levélre)*, Tanu, 1934, 88.

⁷¹ NÉMETH László, *Három kortárs: Sztálin: Les questions du léninisme*, Tanu, 1934, 26-27.

⁷² *I. m.*, 28-29.

A júniusi (VIII.) Tanu-számban Illyés *Pusztulás* című cikkére reagál ismét, majd fontos Ady-tanulmányát adja, aztán egy nyugat-európai áttekintésű bölcseletelméleti esszét követően a magyar glóbusz *Helyzetképe* következik.⁷³ Feltűnő, hogy az 1934. évfolyam Tanu-számaiban elszaporodnak saját újságcikkeinek másodközlései, ami arra utal, hogy – a Válasz és a rádió mellett – fogytán az ereje a korábbi eredeti – csak a Tanu számára íródott –, klasszikus esszék megírására.

„*Vissza a belső körre!*” – adja ki tehát a jelszót magának az 1935. évfolyam első számának élén. Igen, de maga az első szám – teljes egészében! – a magyar élet megreformálásának nagy ívű programja. (*A reform*). A következő szám viszont – szintén egészében – az egyik legfontosabb korabeli Németh-esszét: a *San Remó-i naplót* (1935. febr. 17–márc. 21.) tartalmazza.

Tanu és Sziget

Visszakapcsolódás ez a műve az 1931–32-es évekhez, a Tanu első szakaszához: a nagy európai alapértékek számbavételéhez: a görögséghez, az antik hagyományok értelmezéséhez. Azzal a nem jelentéktelen többlettel, hogy erre a kéthetes útra az időközben fölfedezett és megszeretett Kerényi Károly látja el könyvekkel. Kerényi a magyar és a görög szellem találkozásának színteréül a „sziget”-et, azaz a tudós műhelyt, műhelyeket ajánlja.⁷⁴ Németh a közvetlenebb, a valóságközelibb megnyilvánulások híve; de úgy látja, Kerényi sem zárkózik el ettől. Hiszen ő is hangsúlyozza, hogy „mai szellemiségünk magyar *lényegtudomány*” kíván, „a magyar forma megismerését történelmünkben, életünkben és abban, ami életünknek megnyilatkozott értelmé: művészetünkben”.⁷⁵ Németh rögtön megírja – az új inspirációra reagálva – *A magyarságtudomány feladatait*. Többek között kifejti, hogy a magyar kultúra „a nagy görög kultúra” leánykultúrája, s aki „a magyarsághoz Európa és Közép-Európa felől ér el, a maga görögségében és a maga közép-európaiságában találja meg a magyarság eszményeit s mértékét”.⁷⁶

Németh László „megragadottsága”, amellyel erősen hiszi, hogy a tudomány Kerényi-féle *egzisztenciális* érvényű felfogása a magyarságtudomány kiterjesztését és elmélyíthetőségét is lehetővé teszi, új tervekre sarkallja. Biztatja barátját: hozzon létre „saját” szellemi szigetet, szellemi-baráti kört. Így jött létre, így jelent meg (1935-ben) a *Sziget* című antológia (1936-ban a második, 1939-ben a harmadik kötet). A *Sziget* ókortudományi tanulmánygyűjtemény volt elsősorban, de rokon témák

---

⁷³ Miként az előző Tanu-számban is váltogatták egymást a politikai és elméleti témájú társadalomkritikai esszék, valamint a „tisztá” tudomány és irodalom iránti fogékonyságát tanúsító írások, beleértve a hagyományosnak mondható könyvkritikák sorát.

⁷⁴ Nevezetes nyíltlevél-váltásuk a Válasz 1935/1-es számában jelent meg.

⁷⁵ Kerényi Károly levele Németh Lászlóhoz, *Válasz 1934–1938*, i. m., 110.

⁷⁶ NÉMETH László, *A magyarságtudomány feladatai* = N. L., *Kiadatlan tanulmányok*, Bp., Magvető, 1968, I., 391. Közvetlen Kerényi-inspiráció hatására született a *Nyugat és Bizánc* című fontos esszéje is. (Válasz, 1936/1, 19–23.)

is helyet kaptak benne.⁷⁷ A *Sziget*ben Németh olyan közegben szerepel, amelyben eddig soha: tudós „urbánusok” írásai veszik körbe. (Többek között Hamvas Béla, Kerényi Károly, Szerb Antal, Kövendi Dénes, Dobrovits Aladár, Prohászka Lajos.) Az első *Sziget* antológiában a *Sziget és alkotás* című írásával van jelen. A tudós akkor megbízható – fejtegeti –, ha „a legkisebb szakkérdést mint létérdeke szempontjából döntő kérdést forgatja, s válaszáért tudományos hitelén túl egész üdvösségért szorongó lényével áll helyt”.⁷⁸ Vagyis: művelőjének szempontjából a tudomány is üdvösségügy.⁷⁹

Németh László műhelyeinek száma tehát eggyel ismét bővült. Egy időben, egyszerre működött a Tanu, a Válasz, a rádió és – persze inkább csak szellemi inspirálólként, Németh számára jelképesen – a *Sziget*. Ő maga is összefoglalja – főleg a feszültségeket – a *Mi történt?* című cikkében, a Tanu 1935. II. számában. Végkövetkeztetése – ekkor és itt – még alapvetően optimista:

Meggyőződésem – írja –, hogy tudománynak és irodalomnak az a kézfogása, amelynek *Levélváltásunk* [...] jelképe és egyben programja is, a magyar szellemiség új, boldogabb állapotát vezeti be. [...] A *Tanu* mellett most már itt van a rokon küszködő társ: *Sziget*, Kerényi folyóirata [...]. A két testvérlaphoz harmadikkal az Ortutay szerkesztésében megjelenő *Magyarságtudomány* áll. [...] A három lap együtt – ez a szigeti és magyar tanúság – kis terület; de határain belül a szellem új birodalma férhet el! A magyar ifjúság választhat közte s aközt, amiben él.⁸⁰

Újra a Tanu szigetén

A „magyar ifjúság” természetesen nem választott, nem is választhatott. 1935 őszére Németh László hatalmas közéleti reformlendülete megtört, mivel reformelképzelései, tervei, társadalomjavító programjai teljesen eredménytelennek bizonyultak: süket fülekre találtak, sőt – miként ő maga fogalmazta – ez az év élete „legfeketébb éve” volt. Kiválása a Válasz szerkesztőségéből, lemondása vezető rádiós állásáról, találkozása – több írotársával együtt – Gömbös Gyula miniszterelnökkel, részvétele a hírlapi vitákban, körutazása Romániában: mind-mind a kudarc, a vereség érzetét és tudatát növesztették benne. Szinte szándékosan szigetelte el magát a magyar szellemi élet valamennyi platformjától, csoportjától. Ráadásul nemcsak Fülep Lajos fordult el tőle, de leghűbb barátaival: Gulyás Pállal és Illyés Gyulával is több évre megszakadt a kapcsolata. Az *Ember és szerep* című visszaemlékezése újabb ellenséges hullámokat keltett. Szabó Lőrinc például éppen a Válasz hasábjain bírálta élesen. Kiábrándultság és megdöbbenés vett erőt rajta, amit majd csak 1938-ban a vajdasági

⁷⁷ Kerényi – kivételes jóindulata jeléül – nem utasította el Németh László egy-egy versét sem.

⁷⁸ NÉMETH László, *Sziget és alkotás = Sziget, I-III. 1935-1939*, szerk. KERÉNYI Károly, Bp., 2000, Orpheusz, 23.

⁷⁹ Az 1939-es *Sziget*ben *A mítosz emlőin* című esszéjével szerepelt. (*I. m.*, 195-199.)

⁸⁰ NÉMETH László, *Mi történt?*, Tanu, 1935, 111-112.

Kalangya (az egyetlen őt még közlő folyóirat) lapjain megjelenő *Tanu-évek* című sorozatban próbált feldolgozni (természetesen újabb viharokat kavarva).⁸¹

Ezek után nem is tehetett mást: folytatnia kellett a Tanut. 1935-ben még két összevont szám jelent meg: a III–IV. egyetlen – megrázó – művét, a klasszikus útirajzot, a *Magyarok Romániában* tartalmazza, az V–VI. szám – beszédes összefoglaló címe pedig: – *Egy év szilánkokban*.⁸²

1936-ban folytatódtak az összevont számok (összesen három füzet) – hullámzó írói ihlettel. Alkotóerejének javát lassanként szépirodalomra fordítja. Kiadja a – korábban írt – *Gyászt*, új regényt (*Bűn*) hoz tető alá, s megírja a *Villámfénynél* című színművet. Jellemző a műfajváltásos visszavonulásra, hogy 1936-ban a három szonettből álló *Új házra* című keserű versével nyitja a Tanut, a színdarabot teljes egészében közli, a *Bűnből* pedig részletet ad. Szép és értékes cikkek, szakesszék követik egymást, de már hiányzik belőlük (s ez a tény nem válik hátrányukra) a korábban oly jellemző agitatív erő, a megszállott hatni akarás.⁸³

Az utolsó Tanu-beli politikai esszéjében a jeles belga társadalomtudós, Hendrik de Man könyvét méltatja. (*A szocialista eszme*). A Tanu szelleme ebben az írásában lobban még egy nagyot: Németh László korábbi éles Marx-kritikája most a szellemtelen utódokra hull vissza. De Man fő tézise megegyezik a Tanu-éval – derül fel –, ő is azt mutatta, hogyan lehet a 20. században összeegyeztetni, egységbe hozni a kétféle forradalmat: a társadalmi igazságosságot, valamint a 19. századi *szellemnek* az új századhoz méltó teljes megújítását, azaz forradalmát. Itteni metaforája jellegzetesen „Kert-Magyarország” fogantatású: „De Man helyesen ismerte fel a két forradalom viszonyát: a társadalmi forradalom a vad alany, a szellemi: az ojtás. Az ojtóágnak kell beleformnia a kész gyökerű, élő nedvkeringésű fába, különben sosem járhatják át egymást; a fa: vad marad, s az ojtóág elszárad.”⁸⁴

A Tanu is megszűnik

Végül két összefoglaló értékű vallomással búcsúzik olvasóitól, s készít a maga számára mérleget a Tanu-korszakról, sőt egész addigi esszéiről gondolkodásáról.⁸⁵ Ez a két válaszszerű *A következő lépés* (1936. I–II.) és a *Messziről*. (1936. III–IV.)⁸⁶

Az előbbiben évtizedes írói törekvéseit foglalja össze a bukott szellemi organizátor keserűségével, ámde a monumentumot állító szellemi ember öntudatával. Válasz

⁸¹ NÉMETH László, *Tanu-évek*, Kalangya, 1938, 289-299.; 337-353.; 433-446.; 484-494. és 529-537.

⁸² A *Kapások* című utópiabelbeszélés mellett. A Tanun kívül megjelentette viszont összefoglaló könyvét: a *Magyarság és Európát* (NÉMETH László, *Kapások*, Tanu, 1935, 185-221; Uő., *Magyarság és Európa*, Bp., Franklin, 1935.).

⁸³ *Két templom között*, *A teológus Ady*, *Utóbang Szekéjű Magyar történetéhez* stb. Találós kisportrék Hamvas Béláról, Szentkuthyról, Tamásiról, Veresről, Illyésről.

⁸⁴ NÉMETH László, *Hendrik de Man: A szocialista eszme*, Tanu, 1936, 45-46.

⁸⁵ Az utolsó összevont füzetszám már teljesen irodalom, illetve a tervezett Európa-történetének korábban írt része.

⁸⁶ NÉMETH László, *A következő lépés*, Tanu, 1936, 78-84; Uő., *Messziről (Válasz Szekéjű Gyűlésnek)*, Tanu, 1936, 109-131.

ez az írás Gaál Gábor kihívására és vallomás önmagának. A magyar reformeszmé – a középosztályról leválasztott jobbak, a munkásság és parasztság szövetségében létrejöhethető minőségsszocializmus – társadalmi realitása megbukott ugyan, de ennek nem az általa választott értékrend az oka: „A jó és igazról való tudásunk és hitünk [...] nem fordulhat föl helyzeteken.”⁸⁷ Büszkén emeli föl fejét: semmit nem von vissza, semmit nem tagad meg. „Vannak emberek – írja –, akiket a pillanatnyi megvilágosodás térít meg; ezek a született pártemberek, egy gondolat elkapja őket, mint nyulat a sas. Engem nem ragadhat meg így az igazság, bennem csak rügyezhet, nyúlhat [nyúlhat], s ha szép az idő, gyümölcsözhet. Ilyen a szervezetem.”⁸⁸

A *Messziről* Szekfű Gyulának szól, aki „megbecsülő” cikket írt (a Magyar Szemleiben) a *Magyarság és Európáról*. A terjedelmes válasz elején Németh László világosan megmagyarázza, miért kell abbahagynia a Tanut: „Az állapot, amelynek e folyóiratra szüksége volt, megszűnt. A »szorongó tájékozatlanság«, melyet az első szám műszául választott, elenged, s a tájékozottság fájdalma új műfajt keres, melynek a régi *Tanú*hoz egyre kevesebb köze.”⁸⁹ A hosszú vallomás nagyrészt Németh László önelemző magyarázata: fontosnak tartja – már csak alkatánál, szerepkényszerénél fogva is – újra és újra elmagyarázni gondolkodásának és cselekedeteinek önmaga által fölfedezett okait, hajlamainak és erkölcsi kényszerének gyökérrendszerét. Hite szerint szellemi törekvéseinek legfőbb célja „nem az ismeretképzés volt, mint sokan gondolják, hanem az indulati világ kiképzése. Igaz, hogy sokat és állandóan tanítottam [...], de az igazi cél az ismeretben sosem az ismeret volt, hanem az erkölcs. [...] Én a gondolkozásnak [...] a moralitását edzettem; az ismeret erkölcsi kényszerét éreztettem; az élet gócaiba igyekeztem a magam elszánását beoltani.”⁹⁰ Szellemi szervezői feladatvállalásainak kettős célja volt: „a Trianon utáni, helyzetérzését vesztett magyar szellemet a kor égtájaihoz igazítani, és siettetni a kiválogatódását annak a magyar írógárdának, amely ennek az új magyar tudatnak a viselője lehet”.⁹¹ Írórtársai mögé sugalló erőként kívánt odaállni, – hiába. A Tanu szigetéről el-elmozdulva (Válasz, rádió) nem valamiféle vezérként jelent meg: „A vezérnek emberekkel van dolga; az én ügyem az égtájak és az irányok. S ha néhány hónapra az emberek közé kellett keverednem, nem a vezetés öröme, hanem az iránytartás vitt rá.”⁹²

***

Németh László ezen „iránytartása” – bármekkora szellemi teljesítmény és erkölcsi példa volt is – a magyar értelmiség köreiben nem váltott ki önállóan cselekvő mozgalmat, társai alig akadtak, tábora is csak távolról mutatkozott. Követhetetlenül

---

⁸⁷ NÉMETH László, *A következő lépés*, i. m., 81.

⁸⁸ *I. m.*, 79.

⁸⁹ NÉMETH László, *Messziről*, i. m., 109.

⁹⁰ *I. m.*, 118.

⁹¹ *I. m.*, 120.

⁹² *I. m.*, 123.

magas szellemi és erkölcsi mércét állított, miközben lassan felmorzsolódott a magyar szellemi élet rendkívüli tagoltságában és ellentmondásosságában. Ráadásul túl sok kiváló szellemet sértett meg nyíltságával, éles kritikáival; hosszabb távon nemigen akart és mert vele sorsközösséget vállalni senki. Írói munkásságának első tíz évében többször megpróbálkozott – a kezdeti szakaszokban fényes sikerekkel – viszonylag autonóm szellemi műhelyek létrehozásával, ám – törvényszerűen – ezek nem válhattak az általa megkövetelt színvonalon stabil, alkotó közösséggé és szellemi tényezővé. Ő maga sem bírt ki hosszabb időt egy helyen, egy közösségben. Kivételes minőségigénye kivételes érzékenységgel párosult. Munkatempóját, elszántságát nemigen tudta követni senki. Utópia és valóság fájdalmas ütközésében és a hihetetlenül nagy energiát felhasználó, aszkétikus – még magánkereseteit is fölémészto – szellemi tündöklései mögül 1935 után elfogyott az önakarat is. Tovább nem csinálhatta a Tanut sem.

Várta azonban írói tehetségének másik, nem kevésbé jelentős színtere: a szépírói feladat, forma, szerep. Mindazonáltal joggal mondhatta a Gaál Gábornak válaszoló cikkében: „Az a tíz íróév emlékmű lett [...]”⁹³ Olyan szellemi emlékmű, tehetjük hozzá, amely – funkciójából eredően – elsősorban az utókor számára hordozott, hordoz tanulságokat.

Ha tetszik, morális tanulságot is, amelynek lényegét Széchenyi-könyvében (1942) ekként értelmezte: „A szellemi ember életének legszebb pillanata, mikor önmagát eszményével a jóról összeolvaszthatja.”⁹⁴

---

⁹³ NÉMETH László, *A következő lépés*, i. m., 80.

⁹⁴ NÉMETH László, *Széchenyi: Vázlat*, [Bp.], Bolyai Akadémia, [1942], 66.